

УДК 343.265

В. В. Олійниченко,
здобувач Науково-дослідного
інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

**СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЗВІЛЬНЕННЯ
ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ
ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ
ПЛАТЕЖІВ) ЗА Ч. 4 СТ. 212 КК УКРАЇНИ**

Стаття присвячена встановленню обставин (чинників), які обумовлюють наявність в чинному законодавстві про кримінальну відповідальність положення, закріпленого у ч. 4 ст. 212 КК України, щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі сплати нею податків, зборів (обов'язкових платежів), а також відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоєчасною сплатою. При цьому автором виділено домінуючі, зокрема соціально-правові, соціально-психологічні та соціально-економічні обставини, та відповідно розкрито їх зміст. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок, що положення ч. 4 ст. 212 КК не повною мірою виконує функції інституту звільнення від кримінальної відповідальності, що потребує подальших наукових досліджень з метою достатньої обґрунтованості такого законодавчого вирішення.

Ключові слова: соціальна обумовленість звільнення від кримінальної відповідальності, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Постановка проблеми. Законодавство України про кримінальну відповідальність постійно розширюється нормативними положеннями щодо звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, з набуттям чинності Кримінального кодексу України 2001 року (далі – КК) кількість положень, які в Особливій частині КК закріплено в спеціальних видах звільнення від кримінальної відповідальності, що стимулюють особу до позитивної посткримінальної поведінки, зросла з 14 до 21 виду. Зазначений напрям розвитку вітчизняного законодавства відображає один із послідовних шляхів наближення кримінального права України до європейських стандартів, практичну реалізацію принципів гуманізму та економії кримінальної репресії.

У науці кримінального права інституту звільнення від кримінальної відповідальності приділяється достатня увага, однак певні питання цього теоретичного сегменту знань, що не були розглянуті належним чином. До таких належать визначення обставин, які впливають та фактично зумовлюють появу в законодавстві України про кримінальну відповідальність спеціальних норм щодо звільнення від кримінальної відповідальності, що сприяє виникненню теоретичних дискусій з цього приводу.

Актуальність дослідження полягає в тому, що соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність є однією з наукових проблем сьогодення. Незважаючи на спроби її вирішення, дотепер не побудовано обґрунтованої та вичерпної системи обставин (чинників), що визначають соціальну обумовленість заохочувальних норм в системі Особливої частини КК.

Метою статті є встановлення обставин (чинників), які обумовлюють наявність в чинному законодавстві про кримінальну відповідальність положення, закріпленого у ч. 4 ст. 212 КК, щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі сплати нею податків, зборів (обов'язкових платежів), а також відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоєчасною сплатою.

Викладення основного матеріалу. Вирішення проблем соціальної обумовленості уведення до КК будь-якої нової норми або внесення до неї певних змін, потребує комплексу попередніх досліджень, при чому не лише правових, але й психологічних, соціологічних та економічних.

Що стосується питань, пов'язаних із соціальною обумовленістю того чи іншого виду звільнення від кримінальної відповідальності, то слід погодитися з думкою О. О. Дудорова, що спосіб формулювання в Особливій частині КК відповідної норми про звільнення від кримінальної відповідальності залежить передусім від специфіки певного злочину і мети, яку визначає держа-

ва для конкретного виду звільнення¹. Ці міркування повною мірою розповсюджується і на положення, що закріплені у ч. 4 ст. 212 КК.

Слід зазначити, що ще на етапі опрацювання проекту нового КК низка авторів виступили з пропозицією включити до статті про відповідальність за умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів норму, що передбачала б звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка до порушення кримінальної справи (на цей час – кримінального провадження) або в іншому варіанті – до винесення вироку, сплатить належні суми податків і фінансові (штрафні) санкції. Стверджувалось, що така позитивна посткримінальна поведінка свідчить про *втрату суспільної небезпечності особи* правопорушника, який заслуговує на прощення з боку держави⁴. Також до уваги бралась і суспільна небезпечність ухилення від сплати податків, яка вбачалась головний чином у недоотриманні державою належних коштів. Крім цього, висловлювались сподівання й на те, що наявність у КК подібної заохочувальної норми дасть значний економічний ефект, пов'язаний у тому числі з продовженням нормальної фінансово-господарської діяльності платників податків³. В обґрунтування такої ініціативи С. І. Лекарь, на той час заступник голови ДПА, справедливо зауважував, що небажана перспектива кримінальних справ про ухилення від сплати податків – це, окрім іншого, ще й згорнуте виробництво і втрата робочих місць⁴.

Для вирішення питання про те, чи відповідає норма КК суспільним потребам (чи є вона соціально обумовленою), в науці запропоновано виділяти величезну кількість відповідних обставин. При цьому науковці, що вивчали вказану проблематику, використовуючи різні переліки названих обставин, неоднаково іменували їх, використовуючи терміни «умови», «передумови»,

¹ Беніцький А. С., Гацелюк В. О., Гнетєв М. К., Гуславський В. С. Кримінальне право (Загальна частина): підручник. Київ: Істина, 2011. С. 741.

⁴ Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія. Київ: Істина, 2006. С. 463.

³ Там само. С. 463.

⁴ Лекарь С. Податкових війн ми не допустили. *Юридичний вісник України*. 2005. № 44. С. 6.

«критерії», «підстави», «фактори», «чинники» тощо⁵. Вважаємо можливим приєднатися до авторів, що визначають складову соціальної обумовленості через термін «обставини».

Найбільш розгорнуту та диференційовану систему обставин, що обумовлюють заохочувальні норми у законодавстві України про кримінальну відповідальність, запропонував П. В. Хряпінський. До таких він відносить:

- 1) *соціально-правові обставини*: а) оцінка діяння як суспільно корисного; б) можливість використання кримінально-правових засобів; в) спроможність залагодити кримінально-правовий конфлікт; г) сприяння досягненню завдань та цілей кримінального законодавства; ґ) дотримання законних прав і свобод людини та громадянина; д) історичний досвід використання вітчизняним законодавством; е) виконання правових рекомендацій міжнародних організацій;
- 2) *соціально-економічні обставини*: а) зменшення прямих матеріальних збитків від злочинів; б) задоволення майнових і моральних претензій потерпілого; в) опосередковане зменшення витрат держави на утримання засуджених; г) зосередження матеріальних ресурсів держави на протидії найбільш суспільно небезпечним злочинним проявам; ґ) мінімізація суспільних витрат на ресоціалізацію засуджених у постпенітенціарний період;
- 3) *соціально-психологічні обставини*: а) спроможність збуджувати позитивні спонукання на рівні індивідуальної правосвідомості; б) сприйняття абсолютною більшістю населення на побутовому рівні такої поведінки як позитивної; в) закріплення на рівні індивідуальної та загальної правосвідомості позитивного досвіду такої поведінки; г) формування ціннісної орієнтації позитивної поведінки з дотриманням кримінально-правових заборон;
- 4) *соціально-гуманістичні обставини*: а) збереження зв'язків особи з родинним колом, виробництвом, навколишнім соціальним середовищем; б) збереження «доброго

⁵ Пащенко О. О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: проблеми міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 150.

імені», авторитету і місця у соціальній ієрархії суспільства; в) примат гуманістичних ідей та цінностей у сфері соціального контролю⁶.

Як бачимо, зазначені соціальні обставини мають загальний, універсальний характер. Вони повною мірою можуть співвідноситися з будь-якою заохочувальною нормою закону про кримінальну відповідальність і обумовлюють її соціальну сутність, спрямованість на вирішення кримінально-правового конфлікту у визначений законом спосіб.

Що стосується нормативного положення, закріпленого у ч. 4 ст. 212 КК України, то його уведення до КК було зумовлене також низкою соціальних обставин, що у своїй більшості відповідають системі, запропонованій П. В. Хряпінським. Разом із тим вважаємо можливим виділити серед них домінуючі, зокрема соціально-правові, соціально-психологічні та соціально-економічні обставини.

До першої групи обставин вважаємо за доцільне віднести такі: оцінка суспільством посткримінальних позитивних дій як суспільно корисного вчинку особи; спрощеність порядку (оперативність) проведення досудового розслідування злочинів, які полягають в умисному ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); забезпечення розумних строків проведення досудового розслідування і тим самим виконання завдань кримінального процесу.

З приводу першої із вищевказаних обставин О. О. Житний зазначає, що суттєві позитивні прояви з боку особи у вигляді соціально корисних вчинків, які є немов антиподом злочинної поведінки, безперечно, певною мірою нейтралізують соціально шкідливу значущість вчиненого нею суспільно небезпечного діяння⁷. До цього вважаємо можливим додати судження В. Я. Тація стосовно того, що обставини, які зумовлюють соціально корисну, правомірну

⁶ Хряпінський П. В. Соціальна обумовленість заохочувальних кримінально-правових норм. *Вісн. Національної академії прокуратури України*. 2008. № 3. С. 55–62.

⁷ Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. С. 32.

поведінку, також полягають у практичній реалізації принципів гуманізму та економії кримінальної репресії⁸.

Вищевказані обставини, окрім того, проявляються й у позитивному для особи кримінально-правовому наслідку, оскільки з часу набрання законної сили ухвали суду про звільнення її від кримінальної відповідальності кримінально-правові відносини між державою та особою, яка вчинила злочин, припиняються, і остання, відповідно до вимог ст. 88 КК, вважається такою, що не має судимості.

До групи соціально-психологічних обставин можна віднести вплив заохочувальної норми на свідомість особи, яка вчинила умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); усвідомлення особою-правопорушником необхідності своєчасності зазначених в положенні ч. 4 ст. 212 КК посткримінальних дій, які є соціально корисними, з метою неможливості застосування каральних засобів до неї за вчинення суспільно небезпечного діяння.

З цього приводу О. О. Житний наголошує, що до найважливіших принципів державної політики в галузі боротьби зі злочинністю належить відновлення порушених внаслідок вчинення кримінального правопорушення прав та забезпечення інтересів потерпілих від злочинів. Це, а також проголошення Конституцією України людини найвищою соціальною цінністю загострює потребу в більш ефективній реалізації відновлювальної функції кримінального права, диверсифікації засобів її здійснення, обумовлює необхідність удосконалення правового механізму, призначеного забезпечувати права та інтереси потерпілих від злочинів. Одним із елементів такого механізму є використання кримінально-правового заохочення, яке набуває нормативне відображення в тому числі у стимулюючих нормах чинного законодавства і полягає у пом'якшенні державою кримінально-правових наслідків до особи, яка вчинила злочин, за умови такої її посткримінальної поведінки, що сприяє відно-

⁸ Тацій В. Я. Принцип економії репресії. *Голос України*. 2002. № 155 (28 серп.). С. 10.

вленню охоронюваних законом об'єктів, компенсації заподіяної шкоди, досягненню інших соціально корисних результатів⁹.

Треба погодитися з О. О. Дудоровим, який цілком справедливо зазначає, що норма, передбачена ч. 4 ст. 212 КК України, покликана не лише виконувати цілком прагматичні завдання наповнення державної скарбниці коштами, розвантаження правоохоронних ресурсів держави, продовження нормальної фінансово-господарської діяльності платника податків і зборів, вирішення проблеми «рентабельності» кримінального переслідування злочинних порушень податкового законодавства, а й виконувати у сфері оподаткування профілактичну функцію¹⁰.

Третю групу обставин, які обумовлюють наявність у кримінальному законодавстві норми про звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплату податків, зборів (обов'язкових платежів), складають соціально-економічні. Зокрема, як і будь-яка стимулююча до соціально корисної поведінки норма, положення, передбачене ч. 4 ст. 212 КК, є засобом правового забезпечення відшкодування шкоди від вчинення умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Застосування цієї норми на практиці сприяє реалізації та вирішенню таких завдань кримінально-правової політики держави, як ліквідація соціально шкідливих наслідків вказаного злочину, а у підсумку – більш ефективне виконання відновлювальної функції кримінального права.

Крім того, введенням до чинного законодавства про кримінальну відповідальність норми про звільнення від відповідальності у зв'язку зі сплатою податків, зборів (обов'язкових платежів) та відшкодуванням шкоди, завданої їх несвоєчасною сплатою, сприяє настанню певних позитивних результатів у різноманітних сферах правозастосовної діяльності в напрямках протидії зло-

⁹ Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: монографія. С. 32.

¹⁰ Дудоров О. О. Проблеми застосування і вдосконалення кримінально-правового компромісу у сфері оподаткування. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 12. С. 65.

чинності й боротьби з нею. Завдяки цьому в певних межах скорочуються обсяги роботи правоохоронних органів, з'являються додаткові можливості для зосередження їхньої уваги, сил і засобів на боротьбі з більш небезпечними, більш поширеними злочинами¹¹. До того ж, як показало дослідження, проведене Верховним Судом України за результатами аналізу практики застосування судами України законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків, розслідування і судовий розгляд кримінальних справ про податкові злочини для держави є економічно збитковим¹².

Також, як і будь-який інший вид спеціального звільнення, положення, передбачене ч. 4 ст. 212 КК, спрямоване на формування у засуджених стійких законослухняних ціннісних установок та зумовлює сумлінну поведінку, оскільки за вчинення певних позитивних посткримінальних дій, які визначені законом про кримінальну відповідальність, особа звільняється від такої відповідальності, що, у свою чергу, сприяє збереженню державою організаційних, матеріальних та інших ресурсів. Так само економить кошти і суспільство, оскільки уникає організаційних та матеріальних витрат на ресоціалізацію особи. У літературі неодноразово зауважувалося про матеріальну доцільність і корисність інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання¹³.

Водночас слід визнати, що в українському суспільстві домінуючим залишається такий чинник, як поповнення бюджету. Так, керівництвом ДПА неодноразово проголошувалось, що робота податкової міліції оцінюється не тільки за кількістю порушених кримінальних проваджень, затриманих і заарештованих, іншими репресивними заходами, а й тим, наскільки успішно ві-

¹¹ Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: монографія. С. 33.

¹² Останін В. Боротьба із злочинністю в сфері оподаткування чи її імітація. *Економіка. Фінанси. Право*. 1999. № 1. С. 27–28.

¹³ Степанюк А. Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України: монографія. Харків: Кроссероуд, 2007. С. 10.

дшкодовуються збитки, завдані державі суб'єктами, які допустили порушення податкового законодавства¹⁴.

Як вже зазначалося вище, позитивна посткримінальна поведінка особи є визначальною для кожного спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності. Дійсно, *сплата податків, зборів (обов'язкових платежів), які особа зобов'язана була сплатити та відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоєчасною сплатою, є соціально корисним вчинком, що свідчить про зменшення суспільної небезпечності особи*, однак при цьому зазначені дії не свідчать про повну втрату нею суспільної небезпечності. Слід також зазначити, що закон про кримінальну відповідальність не вимагає від особи надмірних зусиль у соціально корисній поведінці, що є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки положенням ч. 4 ст. 212 КК *навіть не вимагається добровільного здійснення позитивних посткримінальних дій* (сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), а також штрафу та пені за їх несвоєчасну сплату), що не може свідчити про сприяння особою діяльності оперативних та слідчих підрозділів, органів правосуддя, а також не завжди свідчить про позитивні зміни в правосвідомості особи, яка ухилилася від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Зазначене дає підстави для ствердження, що, незважаючи на цілу низку соціально-правових, соціально-гуманістичних та соціально-економічних чинників соціальної обумовленості, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч.4 ст. 212 КК на теперішній час, на жаль, спрямоване не стільки на полівекторне застосування положень цієї частини ст. 212 КК з урахуванням *при цьому ще й загально-правових функцій інституту звільнення від кримінальної відповідальності, скільки виключно на відшкодуванні державі заподіяної шкоди і поповнення бюджету країни*. У зв'язку з цим, із одного боку, втрачається саме загально-попереджувальний вплив норми

¹⁴ Азаров М. Я. З приводу силової структури в податковій службі. *Вісник податкової служби України*. Київ, 1999. № 39. С. 2; Сисоєв В. Слідство ведуть податківці. *Вісник податкової служби України*. 1998. № 11. С. 34.

Особливої частини КК про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) на осіб, схильних до вчинення вказаного злочину, а з другого, – є підстави вважати переважним завданням держави прагнення хоча б у матеріальному плані покарати податкових злочинців, яким таким чином надається шанс поліпшити своє становище у кримінально-правовому аспекті. Для цього вказані особи повинні не лише внести до бюджету суми несплачених або недоплачених податків, а й зазнати додаткових матеріальних витрат у вигляді сплати пені, штрафів тощо. Це, як бачимо, лише економічний аспект вирішення питання, що далеко не у всьому відповідає завданням кримінального права. Запобігання злочинам є, відповідно до ст. 1 КК, одним із нормативно визначених завдань, поставлених перед законодавством України про кримінальну відповідальність, що не може не піддати сумніву досконалість положень ч. 4 ст. 212 КК, оскільки щонайменше внутрішня посткримінальна сутність особи залишилася поза межами умов її застосування, а тому у майбутньому можливість повторного вчинення подібного діяння з її боку не виключається.

Таким чином, можна зазначити, що положення ч. 4 ст. 212 КК України не повністю відповідають функціям інституту звільнення від кримінальної відповідальності, а тому залишається актуальною потреба у подальших наукових дослідженнях з метою більш соціально виваженого вирішення окресленого питання.

Викладене дозволяє дійти до таких **висновків**.

1. Положення ч. 4 ст. 212 КК є засобом правового забезпечення відшкодування шкоди від вчинення умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

2. Сплата податків, зборів (обов'язкових платежів), які особа зобов'язана була сплатити, та відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоєчасною сплатою у зв'язку із вчиненням злочину, передбаченого ст. 212 КК є соціально корисним вчинком, однак така сплата за умов, визначених у

ч. 4 цієї статті, може свідчити лише *про зменшення, а не про повну втрату суспільної небезпечності особи.*

3. Положення ч. 4 ст. 212 КК не повною мірою виконує функції інституту звільнення від кримінальної відповідальності, що потребує подальших наукових досліджень із метою достатньої обґрунтованості такого законодавчого вирішення, зокрема, щодо уведення до числа ознак цієї норми *добровільної* сплати особою податків, зборів (обов'язкових платежів).

Список використаних джерел

1. Дудоров О. О. Проблеми застосування і вдосконалення кримінально-правового компромісу у сфері оподаткування. *Прокуратура. Людина. Держава.* 2004. № 12. С. 64–75.
2. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія. Київ: Істина, 2006. 648 с.
3. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ. 2004. 152 с.
4. Беніцький А. С., Гацелюк В. О., Гнетєв М. К., Гуславський В. С. Кримінальне право (Загальна частина): підручник. Київ: Істина, 2011. 1121 с.
5. Лекарь С. Податкових війн ми не допустили. *Юридичний вісник України.* 2005. № 44. С. 6.
6. Останін В. Боротьба із злочинністю в сфері оподаткування чи її імітація. *Економіка. Фінанси. Право.* 1999. № 1. С. 26–28.
7. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: проблеми міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–10 жовт. 2014 р.).* Харків, 2014. С. 150–154.
8. Сисоєв В. Слідство ведуть податківці. *Вісник податкової служби України.* 1998. № 11. С. 34.
9. Степанюк А. Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України: монографія. Харків: Кросс-роуд, 2007. 184 с.
10. Тацій В. Я. Принцип економії репресії. *Голос України.* 2002. № 155 (28 серп.). С. 10.
11. Хряпінський П. В. Соціальна обумовленість заохочувальних кримінально-правових норм. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2008. № 3. С. 55–62.

Олійниченко В. В. Соціальна обусловленість звільнення від уголовної відповідальності за ухилення від уплати податків, зборів (обов'язательних платежів) по ч. 4 ст. 212 УК України

Стаття посвячена установленню обставин (факторів), котрі обусловлюють наявність в діючому законодавстві об уголовній відповідальності положення, закріпленого в ч. 4 ст. 212 УК України, стосовно звільнення особи від уголовної відповідальності в разі уплати їм податків, зборів (обов'язательних платежів), а також возмещение вреда, причиненого державі їх несвоєчасною уплатою. При цьому автором виділені домінуючі, в частині соціально-правові, соціально-психологічні і соціально-економічні обставини, і відповідно розкрито їх зміст. Ураховуючи проведений аналіз, робиться висновок, що положення ч. 4 ст. 212 УК не в повній мірі виконує функції інституту звільнення від уголовної відповідальності, в зв'язі з чим потребуються далішні наукові дослідження з метою достаточної обґрунтованості такого законодавчого рішення.

Ключевые слова: соціальна обусловленість звільнення від уголовної відповідальності, ухилення від уплати податків, зборів (обов'язательних платежів).

Oliinychenko V. The Social Conditionality for Exemption from Criminal Responsibility for Evasion of Taxes, Duties (Compulsory Payments) according with of the Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine

The article is devoted to establish the circumstances (factors) which determine the existence in the current legislation on criminal liability part 4 of the Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine about exemption from criminal responsibility in case of payment taxes, duties (compulsory payments), as well as compensation for harm caused to the state by late payment. Also the author identifies the dominant, in particular social-legal, social-psychological and social-economic circumstances, and discloses their content. Taking into account this analysis, it is concluded that the provision of Part 4 of the Art. 212 of the Criminal Code does not fully perform the functions of the institution of exemption from criminal liability, and author indicates the need of further scientific research for sufficient justification of such legislative decision.

Key words: Social conditionality of exemption from criminal responsibility, evasion of taxes duties (compulsory payments).